

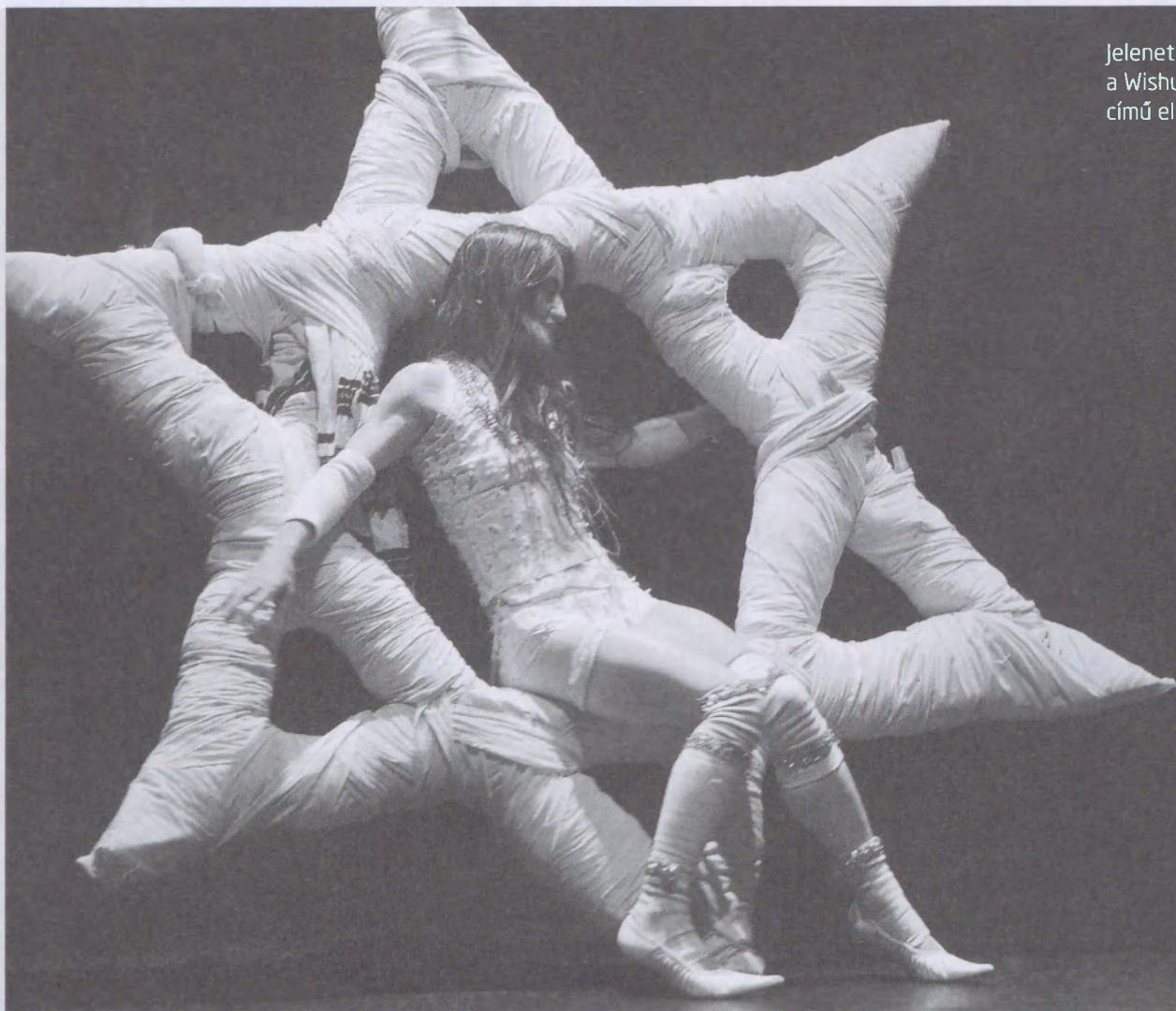

Tomba Andrea

Két Izrael

A LÁTHATÓ ÉS A LÁTHATATLAN ORSZÁG

Jelenetek
a *Wishuponastar*
című előadásból

Az izraeli színház legjobb előadásaira szól a meghívónk, s a megnevezés azt sejteti, nem csak héber nyelvű színházat fogunk látni. Ugyanis az ország lakosságának egynegyede arab, legalább egymillió ember első nyelve az orosz, egyharmada nem izraeli születésű, és két hivatalos nyelve van. Azonban ez a sokféleség a mi színházi tapasztalatunkban, sűrű programunkban nem tükröződik, sem nyelvi, sem kulturális, sem tematikus szempontból. Csak és kizárólag héber nyelvű színházat kapunk, az egyszerűség kedvéért nevezzük zsidónak. Ha majd ellátogatunk is a régi Jaffában lévő picike arab–héber színházba, ott is éppen héber nyelvű előadás megy. A program szervezője, az

izraeli kulturális minisztérium, úgy tűnik, segédletünkkel homogén színházi kultúrát, csakis az izraeli héber nyelvű színházat kínálva szeretne külföldre közvetíteni.

Pedig amikor első napunkon belépünk a jaffai Gesher Színház szép szecessziós épületébe, vendéglátóinkkal azonnal közös nyelven cseveghetünk, ahogy mindenki ebben a színházban szokott: oroszul. A Gesher két évtizeddel korábbi alapítói oroszországi emigránsok, a színházat pedig a város és egy cionista szervezet hozta létre és támogatja, mint ezt honlapjukon olvashatjuk. Yevgeny Arye, egykor elismert orosz rendező vezeti. A színészek kivétel nélkül orosz származásúak, és mint mondják, némelyiknek erős akcentusa van a színpadon.

Amint azonban elkezdődik a találkozónk hivatalos része, hirtelen mindenki áttér héberre, és Pirandello *Hat szereplő szerzőt keres* című darabját is az ország hivatalos nyelvén mutatják be nekünk. Pirandello marad egyébként szinte az egyetlen klasszikus és „nemzetközi” szerző gazdag programunkban.

Egy pohár pezsgő mellett azonban ismét visszatérnek az oroszra. A meglehetősen konzervatív, realista előadás szünetében is jobbra oroszul beszélő középkorú vagy idősebb nézőkkel találkozunk. A fiatalok persze már igazi „izraeliek”, ahogy a politikai korrektség nevében fogalmazznak. Ebben a meglehetősen szegény, arab Jaffában sétálva máris megdöbbenek azon, milyen érdektelenséget tanúsíthat a színház az őt körülvevő valósággal szemben, mennyivel élőbb és gazdagabb ez a világ, mint az, amit látnom adatik majd ittlétemkor a másfél tucat előadásban.

Ebben a különös, történelmileg is, úgymond, multikulturális országban már első színházi estémen az a benyomásom támad, mintha két ország létezne. Az egyik a hivatalos, héberül beszélő, a hivatalos kultúrát támogató és képviselő, és egy másik, egy bonyolultabb, sokszínű, soknyelvű, teljesen nemzetközi és, mondhatni, európai Izrael. Ennek az érzésnek a nyomába eredek majd ittlétemkor, de – csalódottan – csak az egyikkel fogok találkozni a színpadon, a másikkal pedig az utcán, bárhol. E kettő finom kapcsolatát, az őket összekötő köldökszínőrt volna jó megtalálni.

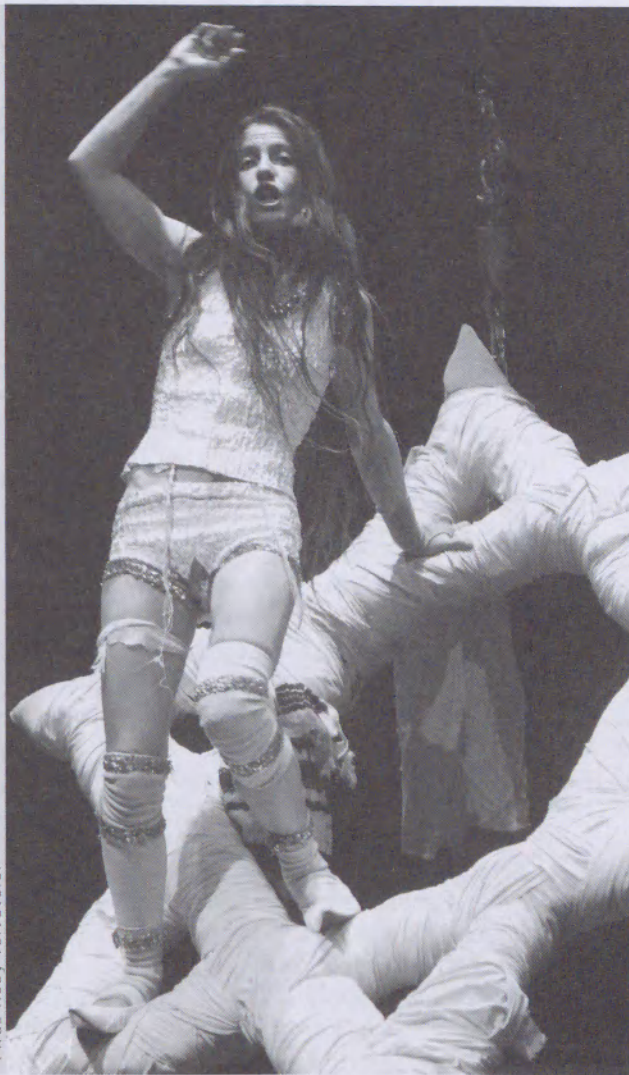
Vendéglátóink között is olyan sokféleséget, annyi nyelvet, különös élettörténetet ismerhetünk meg – bár egymás közt mindenki héberül beszél –, amelyet az ember legfeljebb New Yorkban tapasztalhat. Különösen Tel-Aviv vonzza ezt a modern és magától értetődő multikulturalizmust; ha kilépünk a városból, mondják, egy sokkal hagyományosabb, homogénebb Izraelben találjuk magunkat. A történelmi sokféleség leginkább Jeruzsálemben tapasztalható.

Izraelben bámulatosan népszerű a színház, a nézőterek zsúfoltak. A Cameri Színház hatalmas termei, az átépítés alatt lévő Habima bérelt terei mind-mind tömve vannak látogatókkal. Pedig a színház nem olcsó mulatság itt, s még ha a nagyobb intézményeket támogatja is az állam (a két említettet stb.), a jegybevétel igen fontos számukra. A közönséget azonban jobbra a középnemzedék és az idősek alkotják. Hiszen rengeteg idős ember él itt – ez feltűnő egy olyan látogató számára, akinek a hazájában az idősek kevésbé látszanak: a kulturális fogyasztásban nem vesznek részt, már nem aktívak, és nem részesei a nyilvánosságnak. Nyilván történelmi okai vannak annak, hogy itt ilyen sok idős, európai kulturális szokásokat magával hozó ember él (tegyük hozzá: nyilván elég jó körülmények közt, jó egészségi állapotban, aktívan), akinek a színházba járás hozzátartozik a múltjához, a kultúrájához. Fiatalokat tömegesen csak elvéve, csak kifejezetten fiataloknak szóló, fiatalok által készített előadásokon látni.

Ami a (pontosítsunk rögtön: héber nyelvű) színpadon megjelenik, az elsősorban egy nemzet önmeghatározásának korszakaként jellemezhető. Ez érthető is, hiszen alig van még egy olyan fiatal színházi kultúra, mint ez: nemcsak az ország fiatal, de eleve rendkívül gyerekek a színházi hagyományok, s ha voltak is, azok, mint az egyet-

len színházi jellegű népi játék, a *Purimspiel*, a jiddis színházhoz kötődnek. A színháznak tehát be kell járnia a saját fejlődési útját, be kell pótolnia olyan hagyományokat, amelyek a nemzettudat kialakulásában szerepet játszhatnak. Ezért is szinte valamennyi általunk látott előadás bizonyos értelemben a nemzeti mitológiák újraírása, újraértelmezése, a nemzeti öntudat és önmeghatározás kérdését járja körül, szinte öntudatlanul. A legnagyobb mitológéma Izrael születése és ezzel összefüggésben – akár az egyén, akár a tömeg felől fogalmazva – a holokauszt témája.

Ha valamihez hasonlíthatnánk a mostani izraeli színházi kultúrát, az az európai nemzeti romantikák kora

Firas Roby felvételei

volna, amikor a színháznak elsősorban nemzeti értékeket és érdekeket kellett szolgálnia, a nyelv által segítene az egységes nemzet fogalmának kialakulását, a történelmi perspektívák felvázolását, egyszóval nemzeti identitást építenie. A paradox Izrael esetében nyilván a *nemzeti* definíció, hiszen nyilvánvalóan többnemzetiségű, többnyelvű országról van szó. Ezeket a színházakat senki sem irányítja közvetlenül és felülről, nem erőlteti rájuk a hivatalos (kultúr)politikát – legalábbis ezt nem tapasztalhatjuk közvetlenül –, az intézmények azonban önkéntelenül is magukévá teszik, úgyszólván interiorizálják a politikai-kultúrpolitikai elvárásokat.

A nemzetállamok kora azonban nemhogy elmúlt, de létük is megkérdőjeleződött a modern Európában. Az említett kérdések – ki az izraeli és/vagy ki a zsidó, miből született Izrael stb. – izgalmasak lehetnének számunkra is, ha a maguk bonyolultságában, árnyalataiban fogalmazódnának meg, mai, XXI. századi perspektívából, és nem a leegyszerűsítő mitológémák közé szorítva, tipikusan viktimológiai, mártírológiai – a nemzet mint áldozat, s benne az egyén (a „zsidó”) mint áldozat – szemszögből; az előadások zöme sehogyan nem tud kitörni a maga szűk, zárt nemzetiidentitás-értelmezéséből, felmutatni valamiféle általános érvényűt, emberit, személyeset. Mintha nem sikerülne leátni igazán a dolgok megrendítő gyökeréig, és mindig csak a felszínen, a történetmesélés langyos vizein eveznének. Még azokat a darabokat is, amelyekben megvolna erre az esély, leegyszerűsítő, inkább látszatokra építő nyelven, valami meglehetősen hamisnak látszó lélektani realizmussal, nem túl innovatív színpadi konvenciók szerint adják elő. Zavarba ejtő, hogy a legfelkavaróbb holokauszt-történetek is milyen illusztratív módon, közhelyesen, klisékben jelennek meg, nem a partikularitás, hanem az általánosságok szintjén. Minden német tiszt szalmasárga parókat visel, minden zsidó az égre meresztgeti a szemét, s jajveszékkel. Hanoch Levin népszerű darabjai, az Amosz Oz- és Isaac Bashevis Singer-adaptációk nem annyira az irodalmi anyag egysíkú szemléletétől, mint inkább a színrevitel közhelyeitől szenvednek, éppúgy, mint Yoshua Sobol híres *Gettójának* előadása. Még a Heidegger és Hannah Arendt kapcsolatát színre vivő Svyon Liebrecht-darab, *A szerelem banalitása* is (melynek már a címe is Arendt fogalmaira, a gonosz banalitására utal) is távol tartja magát az igazi dilemmáktól, a valódi tragédiáktól, a megrendítés lehetőségétől. Azonban a „hideg” ábrázolási mód racionális dilemmáitól is.

Arra gyanakszunk, még nem érkezett el az ideje annak, hogy az izraeli színházi alkotók valóságos párbeszédet kezdjenek a saját múlttal a színház eszközeivel, hogy ez a múlt és ezen belül a holokauszt-történetek ne csak örökös, végtelen újramesélés formájában ismétlődjenek, hanem jelen időbe kerülve igazi tapasztalattá váljanak, arról a harmadik nemzedékről és ahhoz a nemzedékhez is szóljanak, amely már ezen a földön született, héber az anyanyelve, és egy ellentmondásokkal teli országban él – de szabadon.

Ehhez a kvázi-realizmushoz képest a reprezentáció másik módozata és véglete az az elliptikus-szimbolikus színrevitel, amelyhez viszont a kulcsot nagyon gyakran nem kapjuk meg, s amely egy drámai anyagot magába forduló, stilizált nyelven visz színre, ezáltal jobbra dramatikusan elemektől meg is fosztva a művet. Ilyen a *Herzl Project*, ami számunkra attól is izgalmas, hogy Magyarország szülőteréről, Herzl Tivadarról, a cionizmus megalkotójáról és Izrael „kitalálójáról” beszél. Vagy akár az Izrael születéséről szóló opera, egy fiataloknak szánt előadás, amelynek bonyolultan olvasandó, ám színpadilag mégiscsak inkább túl egyszerű és érdektelen a szimbolikája. A legbizarrabb időutazás végül egy *Purimspiel* mai, jiddis nyelvű változata, egy zsidó népszínmű: egzotikumnak hamis, színháznak egyszerűen képtelen.

A fiatalok színházát mi nemigen láttuk. Egyedül Gogol *Az orr* című művének egy friss, energikus adap-

tációja sejteti, hogy vannak fiatal, másként gondolkodó színházcsinálók. A nekünk szánt programban ők azonban nemigen jelentek meg.

Izrael nyitása, azon szándéka, hogy magát, értékeit, színházát megmutassa népes nemzetközi látogatótáborának, furcsa magányából is adódik. Európának érzi magát, miközben földrajzilag nem tartozik Európához, de kultúrájában mégiscsak ehhez a földrészhez kötődik elsősorban. És magányát az is fokozza, hogy szomszédaival enyhén szólva nem kommunikál, azok kulturálisan, legalábbis ők úgy érzik, nem partnereik. Azok az értelmiségiek, akikkel szerencsénk van megismerkedni, nem tudnak azonosulni a hivatalos politikai törekvésekkel, ám mintha mégsem egészen látnák (be), hogy a nekünk felkínált étlapban is mennyire egységesítő, ha tetszik, kirekesztő, a hivatalos politikának magát alávető kulturális szemlélet uralkodik.

Váratlan találkozás a Tmuna színház egy garázsából kialakított, már felforrósodott tejeje alatt Smadar Yaaron (eredetileg táncos) egyszemélyes előadása, a *Wishuponastar*. Hirtelen azzal szembesülünk, hogy ez a másik, színpadon eddig láthatatlan ország is létezik. A zsidó nacionalizmusra reflektáló, igencsak provokatív monodráma a kabaré és a cirkusz elemeit ötvözi. Mindazok a sztereotípiák, amelyeket más előadások direkt módon, reflektálatlanul alkalmaznak, itt felboncoltatnak, dekonstruálódnak. A közönséggel direkt, élő kapcsolatban lévő, angolul játszó színésznő monológjában a történet szerint a holokauszt-túlélő szülők lánya férjül választ egy Dávid-csillagot. A két méter magas, gézzel betekert, „sebzett” csillag lábán és kezén ugyancsak kötésekkel ellátott „felesége” szerelmi kapcsolatot létesít hatalmas „férjével”, akrobatikus mutatványokat végrehajtva rajta, fizikailag egyesülve vele. Mintha mindketten sebesültek volnának. Esküvőjükön is együtt ünnepelhetünk zsidó szokás szerint. A szerelmi viszony betetőzéseként megszületik közös gyermekük, a Messiás. A nő pedig úgy feszül fel a hatalmas csillagra, mintha ő volna a majdani keresztre feszített megváltó. A vallás mint fogság asszociációi peregnek bennünk, számtalan ellentmondásos, felkavaró gondolat és eszme. A szokásos sztereotípiák szétdarabolásával az előadás a (női) testet a nacionalizmus újabb áldozataként látatja.

Smadar Yaaron produkciójának alapgondolata szerint Izrael újrafogalmazásához felül kell vizsgálni minden identitáskérdést, valláshoz, múlthoz való viszonyulást. Ez az ideológiakritikai produkció igazi politikai színház, amelyre ennek az országnak a saját mentálhigiéniéje szempontjából is szüksége van. Smadar Yaaron színháza, az Accro színház északon, egy jobbra arabok lakta kis településen nagyon tudatosan dolgozik az igazi izraeli–arab együttműködésen. Úgy emlékszem, valaki azt súgta: a kulturális minisztérium egyáltalán nem örült annak, hogy ezt az amúgy külföldön sokszor megmutatott előadást itt ma nekünk eljátsszák. Lassan kiújulnak a régi, kelet-európai üldözési mániáink, és ott-hon érezhetjük magunkat.

Köszönöm a Budapesti Tavasz Fesztiválnak az utazáshoz nyújtott támogatását.